

סימן כח: הרכבה בגזע שמתחת לפני האדמה לחיוב ערלה

נשאלתי בדבר כרם שרצו להחליף הזן, וכפי שנוהגים עכשו, קצצו כולו עד למתחת לפני האדמה ואז הרכיבוהו וחזרו וכיסו באדמה, מה דינו לענין ערלה.

והנה לפי התנאים האמורים שקצצו כל הגזע היוצא והנמצא גם באדמה, אין מקום לכאורה לשאלה ולעיון שזו הלכה פסוקה ברמב"ם (פ"י ממעש"ש הי"ג): אילן שקצצו מעם הארץ והחליף חייב בערלה ומונין לו משעת קציצה. ובשו"ע (יו"ד רצד יח): אילן שנקצץ וחזר וגדל מהשורש אינו חייב אלא נקצץ מעל הארץ, ומונין לו משעת קציצה. עכ"ל.

הרי לנו שבנידון שלא נשאר כלום מעל פני האדמה, ומכש"כ כנידו"ד שחתכו הגזע מתחת לפני האדמה, גם אם היה חוזר ומצמיח מעצמו היה בו דין ערלה משעת קציצה, מכש"כ ע"י הרכבה, שבוה יש דעות המחמירות למנות בכל הרכבה משעת ההרכבה, אלא דלא קיי"ל הכי (עי' ביאור הגר"א שו"ע שם ס"ק מ"ח וט"ז שם ס"ק כ"ד), ומי"מ ודאי דלא עדיף מחזר והצמיח מכוח עצמו.

אכן חשבתי שאילו היו מתיעצים לפני כן לקצוץ חלק מעובי הגזע מתחת לאדמה, ולהשאיר חלק האחר באופן שיכול לחיות, ולהרכיב בחלק הקצוץ ולהמתין עד שתתאחה ההרכבה, ורק אז לקצוץ את הנשאר מהגזע, כי אז היה מקום לדון בזה להיתר, כפי שיבואר להלן בע"ה.

א.

כ' הרמב"ם (פ"י ממעש"ש הי"ט): אילן היוצא מן הגזע פטור מן הערלה, מן השרשים חייב. ומקורו מתוספתא הובאה גם בגמרא שלהי ב"מ. ובכ"מ שם העיר שבתוספ' היא שנויה בגירסא אחרת, וז"ל: אלא ששם שנויה בסגנון זה אילן היוצא בין מן הגזע בין מן השרשים חייב, ר"י אומר העולה מן הגזע חייב מן השרשים פטור. ורבינו גירסא אחרת היתה לו ששנוי בה בדברי ת"ק, מן הגזע פטור מן השרשים חייב. ובפרק המוכר (ב"ב פ"ב) פירשו רואה פני חמה זהו גזע, שאינו רואה פני חמה זהו מן השרשים, עכ"ל. ולכאורה ביאורו פשוט שהמדובר על הגזע עצמו שרק אותו חלק שמעל פני האדמה הוא שיש לו דין גזע, ואילו החלק שמתחת לפני האדמה ואינו רואה את החמה תורת שורש לו, ואילן היוצא ממנו חייב בערלה.

הלכה זו הושמטה ברא"ש ה' ערלה, וכן בטור ובשו"ע, והעיר מזה בקוני' אומר השכחה להגרי"פ. וראיתי בס' כרם ציון ה' ערלה (פ"ג הערה ג') שהסביר זאת עפ"י שהקשה לפ"מ שהוכיח הבי"ח (או"ח סי' ר"ג) דעת הרא"ש התוס' והטור שכל שנשארים השרשים באדמה בחורף ומזה צומח מחדש הצמח בקיץ תורת אילן עליו לענין ברכה, שלפי דברי הרמב"ם הני"ל שבכה"ג שצמח אילן מתחת פני הקרקע חייב בערלה, אי"כ איך יתכן דיון בנוגע לברכה, בעוד שצמח מעין זה הרי אינו יוצא מידי ערלה לעולם.

[ועי' בכו"פ פ' נו שכי' כה"ג לענין פרי הבדאנגאן שאין עליו עולין מעקרו וגזעו מחליף שאסור לעולם משום ערלה].

ומסיק מזה דהרא"ש והשו"ע אזלי בשיטת האו"ז שפי' להלכה כת"ק דתוספ' הני"ל וגורס בה בדעת ת"ק שבין מן הגזע בין מן השרשים פטור (וכן גורס הרמב"ם סוף ב"מ). ויוצא שגם בכה"ג שלא נשאר לו ענף מלמעלה מ"מ לדעת השו"ע אי"ח בערלה, עכת"ד.

אך אין זה מספיק, שהרי כני"ל מביא השו"ע (וכן הרא"ש) שאילן שנקצץ מן הקרקע חייב בערלה (הרא"ש מחמיר עוד גם עד טפח מעל פני הקרקע כדעת ראב"י), אי"כ נידון זה של צמח שגזעו מת בחורף ואין נשאר ממנו אלא השרשים, הרי מישך שינד' לדין אילן שנקצץ, ולא לאילן היוצא מן האילן, ובוה אין מחלוקת כלל שלכל הדעות חייב בערלה. אי"כ הדרא קושיא, מה נסתפקו לענין ברכה בעוד שכל עיקרו אסור מדין ערלה לעולם. (וודאי דאין להעמיד הדיון באילן הצומח לרבים שאי"ב חיוב ערלה, כי כל כה"ג ודאי היו מזכירים).

ובטעם ההשמטה של הרא"ש להלכה זו של אילן היוצא מן השורש חייב בערלה י"ל דהוא משום שנכלל בהלכה של אילן שנקצץ וחזר וגדל מן השרשים דהרא"ש פוסק כראב"י שגם עד טפח חייב, אולם זהו רק מפני מראית העין כמפורש בדברי ראב"י, ואילו בנקצץ עד הקרקע שגם לת"ק חייב בערלה הוא מחיוב דאוריתא, ואילן היוצא מן השורש, לא עדיף מאילן שנקצץ עד הקרקע, כיון שצמיחה חדשה זו היא מן השורש, ע"כ ה"ז כלול בהלכה של אילן שנקצץ, ולא ה"י צריך להביאה כלל. אדרבא ק"ק ברמב"ם לשם מה הביא הלכה זו בפני"ע. ולפי"ז לא נקטינן כשיטת האו"ז דיחידאה הוא ואין דעת הרמב"ם, והרא"ש והשו"ע כוותיה. אכן עדיין הקושיא במקומה עומדת כיון דבכה"ג שיוצא מן השרשים חייב בערלה, מה מקום לדיון לענין ברכה שאינו יוצא מידי ערלה לעולם.

ב.

כן יש לשאול לכאורה על עצם שיטת האו"ז שאילן היוצא מן השרשים נמי פטור מן הערלה, נראה מזה דתורת אילן על השרשים ושע"כ היוצא מן השרשים כיוצא מן הגזע עצמו, שא"כ למה בנקצץ עד הקרקע לכו"ע יש בזה חיוב חדש של ערלה, ומי"ש מנקצץ למעלה מהקרקע, כיון דעכ"פ נשארו כאן השרשים, וה"ז כאילו האילן עדיין קיים.

ובכדי להבין זאת נראה להקדים דברי הרא"ש בנידון דקוצץ אילן, שהאריכו לתמוה עליו. הרא"ש בה' ערלה (סי' ד') כ' לפסוק כראב"י שהגומם כרמו עד טפח מהקרקע חייב בערלה "דמשנתו קב ונקי וגם ר"ש סבר כותיה". והיינו שר"ש אומר כדומה לזה לענין חרישה בערב שביעית בכרם שנגמם עד טפח, ואמרו שם עלה בירוש' שר"ש וראב"י

אמרו דבר אחד. ובמעדני יו"ט שם תמה שהרי זו **שיטה**, ואין הלכה כשיטה. ועיי' שייך רצ"ד ס"ק ל"א. ועיי' רדב"ז על הרמב"ם (פ"י ממע"ש הי"ג הני"ל) וכ"מ (פ"ג משביעית ה"ח) ותפא"י ומשנה ראשונה במשנתנו שעיי' אינו אלא שיטה (ועיי' ר"ן פ"ק דסוכה בטעמא דאין הלכה כשיטה) כי ר"ש עיי' מדין **תורה** מחייב עד טפח דחשיב לה נטיעה לגבי יי נטיעות שהן הלמ"מ להתיר בהם החריש עד ר"ה, ואילו ראב"י מחייב עד טפח רק מפני **מראית העין** כמבואר בדבריו. וא"כ אין הלכה כשיטה, ומאי האי שאמר הרא"ש לסייע את ראב"י, שר"ש סבר כותיה בזמן שהוא מנימוק אחר לגמרי.

והנראה בזה כי הנה יש לדקדק בשינוי הלשון שבמשנה בדברי ר"ש המדובר על כרם **שנגמם** נראה שנקצץ **שלא** בכונה תחלה, ואילו ראב"י נקט בלשונו: **הגומם** את כרמו, שנראה שמדובר על מי שעשה זאת **בכונה** תחלה (עיי' דקדוק לשון כזה בכורות כ"ו: טעמא דתולש הא נתלש שרי). וכן ברמב"ם נשמר שינוי לשון זה, בה' ערלה נקט לשון **אילן שקצצו** ואילו בה' שמו"י נקט לשון: **אילן שנקצץ**.

ולואת נראה שהרא"ש על סמך זה **מחלק** בין נקצץ לקצץ בידים, ובאמת ר"ת וראב"י אמרו דבר אחד **ממש**, ולא שיטה היא אלא שר"ש קאי בנקצץ מאליו, ואז יש בזה מעשה **המבטל** את הנטיעה הקודמת, כיון שעיי' הוא נראה עכשו כנטיעה קטנה נתבטל עיי' שם הנטיעה הקודמת מזה, ובהכי מיירי ר"ש עיי' מתיר החריש גם במה שנוגע לאיסור של הלמ"מ של חריש עד ר"ה. אכן ראב"י מיירי **בקוצץ כרמו על מנת שיצמח מחדש** גידולים יותר טובים, כמו שמצוי דבר זה גם בימינו, ועיי' אין כאן מעשה המבטל את הנטיעה הקודמת, שהרי בדעתו שימשך לגדול, ואז אין בזה דין ערלה מה"ת, ומ"מ סובר ראב"י שמפני **מראית העין**, שנראה כאלו נטיעה חדשה הרי הוא חייב בערלה. נמצא שכל דינו של ראב"י מבוסס על דברי ר"ש, היינו משום דס"ל כר"ש בכרם שנגמם עיי' ס"ל שיש בזה גם מקום לגזירה דרבנן של מראית העין, ואילולא דברי ר"ש אין מקום לראב"י. עיי' שפיר קאמר הרא"ש דראב"י ור"ש שניהם אמרו ד"א, כי דבריהם מישך שייכי בהדדי, והא דפליגי רבנן אדראב"י אין זה אלא מפני שאינם מודים בעיקר ההלכה של ר"ש שבנגמם יש עיי' תורת ביטול הנטיעה.

ומעתה תוסבר לנו שיטת הרא"ש דס"ל כנ"ל שגם בצמח שמדי שנה מוציא צמיחה חדשה מן השרשים, מ"מ אי"ב חיוב חדש של ערלה, אלא הכל נחשב כאחד, כי כל האי דינא דיש ערלה מד"ת בנקצץ עד הקרקע אינו אלא **בנקצץ מאליו** שאז יש כאן **ביטול** הנטיעה, ובכה"ג עד טפח נחשב כנטיעה חדשה. אכן בכה"ג **שדרך צמיחתו בכך**, שמדי שנה מתחדשת הצמיחה מהשרשים, אין כאן ביטול הנטיעה במה שכומש החלק העליון, כי דרך גידולו בכך. ומראית עין נמי ל"ש בצמח זה שטבעו בכך, וכולם יודעים ומכירים אותו. עיי' ימנו בו שנות ערלה מזמן נטיעתו הראשונה. ותתישב ממילא שיטת האו"ז דס"ל באילן היוצא מן השרשים פטור מערלה, אעפ"י שבנקצץ חייב, כי חיוב מדאורייתא אינו אלא בנקצץ מאליו וכנ"ל ומשום ביטול מעשה הנטיעה, ובכה"ג שעלה מן השרשים בעוד האילן הקודם עומד על עמדו אין אפילו מקום לגזור מפני מראית העין, שהרי אדרבא נראה שהיא צמיחה של האילן הקודם. עיי' פטור מן הערלה.

וא"ש השמטת הרא"ש להלכה זו של אילן היוצא מן השרשים, כיון דאיהו ס"ל כהאו"ז שהשרשים תורת האילן עליהם, היוצא מהם כיוצא מן האילן עצמו דמי ופטור מן הערלה.

ומעתה יש לדון בנידון דנן, דאם אמנם בקצץ כל האילן עד מתחת לפני הקרקע נראה פשוט דלא מהני מה שירכיב שם להוציאו מחיוב ערלה, דמיד שקצץ חל כאן דין ערלה מצד מראית העין, ושוב לא קבע. אכן אם יקצוץ רק חצי מעובי הגזע וישאיר חלק אחר של הגזע כמו שהוא, דבאופן זה לא נתבטלה נטיעה קמיתא, ומה שיצא שוב מן החתיכה שקצץ נמי יהא פטור מערלה לשיטת הרא"ש דס"ל כהאו"ז וכנ"ל. כמו כן מה שירכיב שם, לפ"מ דנקטינן כהגר"א שאין חיוב ערלה במרכיב וה"ז **כהמשך** הנטיעה הקודמת, גם בניד"ד אין מקום לחייבו בערלה. ועיי' גם אם לאחר שתתאחה ההרכבה יחזור ויקצוץ חלק הגזע שהשאיר קודם נמי לא איכפת לן, דה"ז כקוצץ חלק מהעץ, שהשאר אין מקום לחייבו עיי' מחדש בדין ערלה.

ג.

והנה בנוגע לדעת הרמב"ם באילן היוצא מן השרשים, הכ"מ הסביר כנ"ל עפ"י הגמרא בב"ב לענין הקונה אילנות בתוך של חבירו, שכל היוצא מן הגזע שאינו רואה פני חמה היינו מן השרשים. אולם פלא שהרמב"ם מעתיק הגדרה זו **בה' מכירה** ואילו כאן לא הגדיר זאת כלל, ומדרכו של הר"מ לתת הגדרה בתחלת הדברים הנידונים ולא במקום מאוחר יותר: עיי' יד מלאכי בכללי הרמב"ם. וא"כ למה שתק מזה בה' ערלה, והניח מלהסביר מה נקרא גזע ומה נקרא שרשים עד הלכות מכירה, וצ"ע.

ולעצם דברי הכ"מ, בנוב"י תנינא יו"ד ס"י קפ"ה מביא מה שהקשה לו הגר"פ, שהרי הסוגיא סוף ב"מ מביאה הגירסא בר"י כמו שהוא לפנינו ברמב"ם ומה הוקשה לו לכ"מ. והנוב"י תירץ לו שזה ידע גם הכ"מ וכל עיקר לא הוקשה לו אלא למה פסק הלכה כר"י ולא כר"ק, כי בתוספתא לא נאמר ת"ק בשם ר"מ אלא סתמא. ולזה תירץ דלהרמב"ם היתה גירסא הפוכה ומה שנאמר לפנינו בב"מ בדעת ר"י הוא לפי הר"מ בדעת ת"ק ופסק כת"ק.

ודבריו דחוקים מאד: א) שהיה לו לכ"מ לתקן הגירסא בתוספתא כמו בגמרא ב"מ, שת"ק היינו ר"מ והיה הכל מתישב, כי ר"י ור"מ הלכה כר"י: ב) הכלל שפוסקים כת"ק שנאמר סתם, אינו בברייתא: ג) הרי בגמרא ב"מ מיתלי תלי לה להאי פלוגתא במה שנחלקו שם במתניי ר"ש ורבנן. ובגמרא נפסק כר"ש. ונחלקו הראשונים בפירוש הגמרא, אי ר"ש קאי כר"י אי כר"מ. וא"כ ממני"פ, אי לרש"י הרי א"א כלל לפסוק כר"י דאיהו דלא כר"ש, וכדקשה שם הרמב"ן, ואי לרמב"ן דר"ש כר"י הרי מעיקרא ל"ק למה פסק כר"י, כיון דאיהו בשיטת ר"ש קאי, ובגמרא שם נפסק כר"ש.

עוד העיר שם הגר"פ שאיך יתכן בכלל לקיים הגירסא שמביא הכ"מ מהתוספתא, שמן הגזע חייב, מן השרשים פטור שהיא סברא הפוכה, והנוב"י הסכים עמו בזה, ולכן פירש הכ"מ כנ"ל. אכן לפנינו קושיא זו על הרמב"ם גם

בכפתור ופרח (פי' ניו) וז"ל: תוספתא, אילן היוצא בין מן הגזע בין מן השרשים חייב. רי"א העולה מן הגזע חייב מן השרשים פטור. והר"מ כי אילן היוצא מן הגזע פטור מן השרשים חייב. **הרי שהוא סותר לת"ק והיפך לר' יהודא**, עכ"ל. הרי לפנינו הקושיא כמו שהיא מובנת בפשוטה בדברי הכ"מ, לא למה פסק דלא כת"ק, אלא שהיא **שלא כמאן** ונשאר בקושיא. וידים מוכיחות שהכ"מ לקח הקושיא מהכו"פ שמצטט אותו במק"א. ופלא שהכו"פ לא התעורר כלל להערה זו שלפי הגירסא שבתוס' הסברא הפוכה. וכל זה צ"ע.

ד.

ונלענ"ד דהכו"פ וכן הכ"מ מפרשים ההגדרה הנ"ל שכל הרואה פני חמה הוא מן הגזע ושאינו רואה הוי מן השרשים כמו שמפרש הרא"ם בשט"מ שהכל קאי על השרשים. דז"ל בשט"מ (ב"מ פ"ב). כלומר כל הבדים העולים **משרשו של אילן** הרואה פני החמה ואינו תחת הקרקע זהו העולה מן הגזע. וכל הבדין העולים מן השרשים שמתחת הקרקע שאינו רואה פני החמה זהו העולה מן השרשים. **והבד עצמה העולה מן השרשים, גזע נקרא**, שהרי כשעולה רואה פני חמה הוא עכ"ל.

הרי לנו מדבריו שהגזע עצמו, שבעליתו מן הקרקע רואה פני חמה הוא כולו גזע, וגם אותו חלק שבקרקע עצמה, וכל עיקר לא אמרו החילוק בין שרואה או אינו רואה פני חמה, הכל הוא רק בנוגע ל**שרשים** עצמם, שיש שרשים שבוטלים ונראים על גבי הקרקע, ובהם הוא שאמרו שהו כגזע. ולפי"ז יש מקום ל**קיים הגירסא** שבתוס' שהיתה לפני הכו"פ והכ"מ בדעת ר"י שמן השרשים פטור מן הגזע חייב, היינו דס"ל כיון שיוצא מהשורש שנראה על פני האדמה אין שרשים אלה נגררים אחרי הגזע, ונחשבים כמשהו בפני"ע, ולא כן השרשים שמתחת לאדמה שבטלים אל האילן וכל היוצא מהם פטור כמו האילן עצמו. אכן הכ"מ עפ"י פסק הלכה של הרמב"ם מסיק שכנראה היתה לו הגרסא כמו שהיא לפנינו בב"מ שמן הגזע פטור מן השרשים חייב, ומ"מ הפירוש של הרואה ושאינו רואה פני חמה נשאר כמו שפירש מקודם, היינו שהכל קאי רק על עצם השרשים ואילו הגזע עצמו, אף זה שאינו רואה פני חמה, עכ"פ דין גזע עליו.

ומה שדחקם לפרש כן בדעת הרמב"ם הוא מפני שאם נאמר שגם ביוצא מן הגזע מתחת לפני הקרקע חייב בערלה, הרי שדין אילן הוא רק מה שלמעלה מהקרקע, לפי"ז לא היה צריך הרמב"ם להביא לעיל ההלכה באילן שנקצץ מעם הארץ שחייב בערלה, דהרי זה נשמע מק"י, ומה באילן שלא נקצץ מ"מ היוצא מתחת לארץ חייב, בנקצץ דנעשה בו מעשה ודאי דמה שעולה מתחת לארץ חייב. ע"כ פירשו דדין זה דרואה ואינו רואה פני החמה הכל מדובר ביוצא מן השרשים ממש, ואילו היוצא מן הגזע אעפ"י שאינו רואה פני חמה אי"ח בערלה. אכן זהו כשהאילן עומד על עמדו. משא"כ בקצצו, יש בזה משום ביטול מעשה נטיעה ראשונה ע"כ חייב בנקצץ מעם הארץ.

ולפי"ז יוצא שדעת הר"מ הן לפ"מ שדיקנו, מסתימות לשונו שלא הסביר כאן מהו גזע ומה זה שרשים, והן לפ"מ שנוקט הכו"פ והכ"מ, אותו חלק של הגזע שתחת הקרקע אין בו חיוב ערלה לענין מה שיוצא ממנו. ומכיון שכן הרי גם הרכבה בו לפי האופן שאמרנו קודם, דהיינו שישאר חלק מן הגזע ורק לאחר איחוי ההרכבה יתחננו, בזה גם לדעת הרמב"ם אי"ב דין ערלה.

וע"ע במשפט כהן (סי' י"ז וי"ח) לענין מה שהתיר הרכבה בשא"מ בשורש ע"י עכו"ם שהתנה שיהא דוקא באותו מקום **שמתעפים ממנו השרשים** לצדדים. ושם (בתש"ו כ') הסביר דבריו וז"ל: והיה ראוי להתיר להרכיב בגזע שבתוך הקרקע ולא נצטרך לחזור עד שיתגלו הענפים (השרשים) המסתעפים, אלא שמ"מ אין להסכים ע"ז, מפני שכך היא דרך הרכבה שמגלים את האילן ערום ומרכיבים עליו **א"כ אאפ"ל שיהיה עכשו נקרא הגזע בשם שורש** מפני שהיה מכוסה באדמה, כיון **שעכשו** אינו מכוסה והחמה רואה אותו, וזהו גזע ולא שורש, עכ"ל. הרי שנוקט שע"י גילוי הגזע הופך אותו מקום ודאי לגזע, אעפ"י שקודם לכן לא ראה פני החמה. ואולי דבריו רק לחומרא. ומ"מ צ"ע כמה זמן ומה שיעור ניתן לרואה או אינו רואה פני חמה. הרי לפעמים הקרקע מעלה שרטון כהא דב"ב שם וכן להיפך, ע"י גשמים וכיו"ב מתגלה חלק של הגזע שנמצא טמון באדמה, וצ"ע מתי נחשיב אותו לגזע וממתי נראהו כשרש. ע"כ מסתבר בכל אופן שאפילו אם נפרש רואה ואינו רואה פני חמה הכל על הגזע כרש"י סוף ב"מ וכדנראה מהרשב"ם בב"ב שם, עכ"פ כל דין זה לחיבו בערלה בכה"ג כשיוצא מן הגזע הטמון באדמה אינו אלא מדרבנן מפני מראית העין. וע"כ אזלינן בתר מראית העין שבאותה שעה. ודברי מרן במשפט כהן לא רק לחומרא, אלא כך היא המדה.

וכיון שכן שגם לדעת המחמירים אינו אלא מדרבנן, יש ללכת אחר המיקל שהוא האו"ז והרא"ש וכנ"ל.

מסקנא דמילתא : אם יחתכו רק חלק מהגזע שתחת פני הקרקע לאחר שגילוהו ושם יעשו ההרכבה, ורק לאחר שתקלט ההרכבה יחתכו החלק הנשאר מהגזע יש לצדד להקל: וליתר הידור כדאי שלא לכסות ההרכבה מיד בעפר אלא בשק וכיו"ב עד לאחר איחוי ההרכבה. והנלע"ד כתבתי.

סימן כט : בדבר הפרשת תרו"מ מסלק סוכר